

Л.І. Воротіна, д-р екон. наук, проф.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ СЕКТОРУ МАЛОГО БІЗНЕСУ

У статті викладено результати дослідження теорії та узагальнення сучасної практики рівня малого бізнесу в Україні.

In the article results of theory and modern practice of small business in Ukraine are considered.

Ключові слова: структура малого бізнесу, соціалізація економіки, інструменти оподаткування, державна політика.

Keywords: structure of small business, socialization of economy, instruments of taxation, public policy.

Питання щодо становлення, розвитку та функціонування підприємств сектору малого бізнесу в Україні знаходяться, перш за все, в площині розробки теоретичних засад і обґрунтування місця та ролі малого бізнесу в структурі соціально-економічного середовища в країні. Справа в тім, що формування малого бізнесу в Україні на практиці випереджало теоретичні розробки в продовж двадцяти років. Це призвело до хаотичного, ситуативного виникнення структур малого бізнесу у вигляді кооперативів, малих підприємств, приватних підприємців тощо. Суб'єкти підприємницької діяльності при започаткуванні власного бізнесу керувались суто власним розумінням участі в підприємницькій діяльності, без знання і врахування об'єктивних умов і можливостей. Це призвело до того, що на об'єктивну вразливість малих форм господарюючих структур в площині бізнесових відносин, накладались суб'єктивні ризики, не підкріплені економічними, соціальними, політичними, законодавчо-правовими умовами.

Підприємницький ризик, який є невід'ємною рисою вкрай вразливих малих бізнесових формувань, посилювався абсолютним невіглаством і намаганням займатись бізнесом навмання. Такі умови становлення і розвитку малого бізнесу в Україні, між іншим, спрямували дослідницькі пошуки представників економічної науки в напрямі з'ясування, перш за все, не методології підприємницької діяльності, а її особливостей в умовах становлення ринкової економіки в Україні. Численні кандидатські та докторські дисертації, наукові публікації з питань малого бізнесу, в значній своїй кількості, узагальнювали практику діяльності підприємців сектору малого бізнесу, і не опікувались питаннями теоретичного обґрунтування їх виникнення і збереження.

Це цілком зрозуміло, оскільки «підприємницька спрага» вимагала швидких дій з боку тих, хто з тих, чи інших обставин мав розпочинати свою бізнесову діяльність в умовах майже повної невизначеності майбутнього. Таке «сьогоденне» формування бізнесового середовища для малого підприємництва обернулось тим, що через 20

років стало зрозумілим неможливість його подальшого існування за наявності тих умов, які склались в економічному і правовому полі в Україні.

Прийняття Податкового кодексу Верховною Радою України 02.12. 2010 року висвітлює майже всі болючі питання, які на думку підприємців, знаходяться лише в правових межах, окреслених Податковим Кодексом. Думка про те, що «Влада лише читає Кодекс, а ми мусимо по ньому жити», змусила підприємців об'єднатись у супротив правових норм, що лежать на поверхні, і не спонукає їх на визначення свого місця в загальноекономічному просторі сучасного ринкового поля України.

Немає сумніву в тому, що в даному випадку економічна наука заборгувала малому бізнесу, не озброїла його необхідною теоретичною орієнтацією щодо перспектив і можливостей розвитку підприємництва. Враховуючи обмежені можливості наукової статті, на нашу думку, є сенс хоча б означити актуальні методологічні підходи до вирішення цих питань.

Дослідження дають підстави стверджувати, що питання методології суті малого підприємництва, торкаються, перш за все, глобальних питань соціально-економічного розвитку України, як суверенної держави: яка конкретна система цінностей закладається в рушійну силу, яка система ієрархічної впорядкованості інституцій формується, які відносини взаємозв'язків складаються між частинами та суспільством в цілому. В аспекті наших досліджень, маємо визначити, в якій площині знаходяться цінності в сучасній українській дійсності-в площині визначення суспільства як гаранта досягнення відповідної соціальної мети, чи в площині визнання первинної ролі індивідуумів в досягненні відповідної соціальної мети. Відповідь на це питання дає чітке уявлення про те, яке соціальне суспільство формується в Україні – ліберальне, чи соціалізоване. Для ліберальної економіки та суспільства притаманна ідеологія первинної ролі індивідуумів - сім'ї, домашнього господарства, підприємства, груп, об'єднань. Соціалізованій економіці характерна первинність суспільної орієнтації розвитку, де індивідууми виступають у якості підпорядкованих частин суспільного буття.

Заяви представників влади, дослідження науковців, думки представників громадських організацій сходяться на тому, що ми будуємо в Україні ліберальне суспільство, ліберальну економіку. Отже, маємо визнати, що суспільні цінності визначаються ліберальними принципами первинності індивідуалізованих суб'єктів господарювання. І оскільки, саме до таких відносяться всі без винятку структури малого бізнесу, то маємо спиратись на методологію первинності цінностей, які сповідують представники підприємництва в секторі малого бізнесу. За таких методологічних орієнтирів, влада має чітко визначити, що без малого сектору економіки будувати суспільство майбутнього в Україні неможливо. Відпадає питання, яке задають собі практикуючі підприємці, чи потрібні вони взагалі своїй країні, чи вони аномальне явище в ринковому полі української економіки.

Визнання малого бізнесу об'єктивно обумовленою складовою структури ринкової економіки, вимагає методологічного вирішення питань функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в економічному просторі. Хто і як формує «правила гри» для підприємців, і чи спроможний малий бізнес забезпечити своє функціонування при

визначенні умов його діяльності. Дослідження «по-гарячому», після прийняття Податкового кодексу України, засвідчують, що малий бізнес руйнується на очах. Шалений відтік підприємців з числа господарюючих суб'єктів, хаос і невизначеність в податковій системі, розгубленість податківців – це реалії початку 2011 року. Але це не є свідченням «зайвості» малого бізнесу в сучасній економічній системі. Швидше за все, це наслідок невідповідності механізму входження всіх задіяних в цьому процесі інституцій. Невідповідність до нових реалій в економіці впродовж існування цивілізацій, як відомо, призводила до економічних криз і руйнації економічних здобутків суспільства. Така ситуація нашою є на дуже банальний методологічний висновок, який полягає у тому, що реальна економіка вимагає ретельної підготовки тих «правил гри», за якими суспільство має жити, в разі введення їх в дію. На відміну від несподіваних «революційних» виступів, реформування будь яких сторін буття суспільства вимагає ретельної підготовки і влади, і членів суспільства до нових умов. Це також вимоги методології, а не лише практики.

На нашу думку, проблеми малого бізнесу в сучасних умовах в Україні, підтверджують вкрай важливе теоретичне твердження, що вони мають, в першу чергу, соціальний характер. Підприємці опікуються тим, що вони годувальники себе і своєї сім'ї, а за нових умов вже не в змозі виконувати цю роль. Підприємців хвилює те, що вони можуть опинитись в числі безробітних, що вони не зможуть вносити орендну плату, сплачувати за навчання своїх дітей і ще багато соціальних острахів хвилюють підприємців сектору малого бізнесу в Україні. Підприємці не бачать соціальних гарантій, у відповідності до яких їм гарантують збереження пенсійних внесків на їх пенсійні рахунки, що їм гарантують спокійні умови господарювання після виконання всіх зобов'язань і обов'язкових платежів. Здається, що в сучасних умовах, представники малого бізнесу взагалі ні в чому не мають впевненості. Такий безперспективний погляд реального сектору економіки на своє майбутнє засвідчує наявність загрозливої проблеми, яка може зруйнувати перспективи бізнесового простору в Україні. Мається на увазі методологічне твердження, що малий бізнес функціонує як «вічний двигун», коли на місці зниклих підприємницьких структур, що відбувається постійно в ринковій економіці, з'являються нові. Але, якщо відсутнє суспільне гарантування функціонування реального сектору економіки, підприємницькі структури зникають з економічного поля і не відроджуються.

На нашу думку, в Україні є загроза руйнації світових стандартів формування, становлення і розвитку структур малого бізнесу. Світові стандарти базуються на об'єктивних умовах співіснування і взаємодії великих, середніх і малих форм господарюючих суб'єктів. Філософські трактування відносять їх до загального поняття. Крім загального, в суспільному житті є особливі та специфічні відносини. Малий бізнес не є виключенням з такої загальної моделі. Проте, на нашу думку, превалюючи над усім специфічне в функціонуванні малого бізнесу в Україні впродовж 20 років призвело до певної деформації об'єктивного характеру малого бізнесу.

Малі підприємства і малий бізнес в Україні почав формуватись наприкінці 80-х років минулого століття, коли ще зберігалась радянська, соціалістична структура господарства. Перше мале підприємство в Україні було зареєстроване під №1 в системі «Київміськбуд» в

будівельній галузі. Малі підприємства того часу виникали в межах соціалістичних підприємств, в умовах загальнодержавної форми власності. За формою такі малі підприємства належали до малого виробництва, а за суттю залишались в системі соціалістичних відносин. Бурхливі події в економіці після розвалу СРСР супроводжувались закриттям і зупиненням функціонування підприємств, радгоспів, колгоспів. Величезна маса зайвих робочих рук залишилась без роботи і без джерел існування. Ці соціальні потреби, а не об'єктивні економічні умови, спонукали мільйони людей шукати порятунку в «дикому» бізнесі. З перших кроків зародження малого бізнесу виникли потоки тіньового ведення «господарської діяльності». Так званий «човниковий» бізнес спромігся вивезти з країни і завести в країну все, що могли витримати на своїх плечах «човникарі» і «човникарки». До цієї маси човникарів залучилась представники всіх прошарків суспільства – інтелігенція, науковці, інженери, лікарі, вчителі, робітники. Соціальні потреби спонукали всіх шукати джерела збереження себе і членів своїх сімей. Ці так би мовити «родинні», соціальні риси становлення малого бізнесу превалюють в мотивації підприємців впродовж усіх 20 років їх функціонування.

Малий бізнес формувался на теренах пострадянського простору в межах виробничого потенціалу радянських часів. Не маючи належного економічного підґрунтя, малі підприємці шукали шляхи до «прибирання до рук» того, що залишила їм соціалістична система. Хто був ближче до влади, той «переходив» до власників великого капіталу. Хто покладався лише на власні сили, поповнювали лави малого і мікро малого бізнесу. «Власні сили» - це також умовно. Тому що малий бізнес формувался паралельно з кримінальними утвореннями і мав з ними співіснувати в єдиному просторі невизначеності.

Людський і матеріальний потенціал, вся інфраструктура, які було отримано у спадок від соціалістичної системи, задовольняв усі виробничі потреби представників малого бізнесу. Величезний потенціал опинився не потрібним суспільству, яке в той час опікувалось політичними питаннями незалежності, і кинуло напризволяще об'єктивні вимоги людей – задоволення потреб в їжі, одязі, помешканні. Необхідність виживання змусила здебільшого масу людей сформувати підприємницькі структури і бізнесове поле своєї діяльності. Було б корисно для науки, якби соціологи дослідили демографічні процеси в межах бізнесового простору, і висвітлили демографічний зріз підприємницького корпусу.

Щодо економічного аспекту, то в сучасних умовах кожен четвертий в Україні зайнятий в секторі малого бізнесу. Покоління двадцятирічних, що народилось і зросло в незалежній Україні, в значній своїй частині не знаходить собі місця в державному секторі. Певна частина молоді продовжує бізнес своїх батьків, хто в частині олігархів, а хто в лавах торговців на ринках. Всі лають владу, лають стан доріг, рівень цін, відсутність покупців тощо. Підприємницький сектор «вирує», «бурлить». Підтримує опозицію з надією, що прийде «добрий цар» і створить належні умови бізнесу. При цьому нехтує об'єктивними вимогами. Застарілий виробничий капітал, застаріла технологія виробництва, безсила інфраструктура, відсутність інвестиційної привабливості, безперспективність поповнення людського капіталу, відсутність менеджменту, і багато ще чого, характеризують стан сектору малого бізнесу зсередини. Зовнішні чинники призвели до того, що примарні

економічні свободи обернулись економічними санкціями, поставили на межу краху ті умови, за яких малий бізнес ще міг би утриматись «на плаву». Податківці, пожежники, правники, санітарний нагляд перетворились в механізм корупційного тиску на підприємців, що спонукає бізнес «ховатись у тінь». Два десятиліття підприємці сектору малого бізнесу не опікувались своїм майбутнім пенсійним забезпеченням. Вони винайшли таке «ноу-хау», як заробіток «у конвертах». Очікувана, прийдешня пенсійна реформа, дефіцит Пенсійного фонду в Україні, перспектива, що в недалекому майбутньому в Україні на одного працюючого буде припадати один пенсіонер, котрого мають годувати ті, хто працює – всі ці страхи паралізують бізнесове поле. Складається абсолютно незрозуміла економічна картина. Яка вже сягає не лише економічного, а й етичного аспекту суспільного життя. Формується уявлення, що за 30-50 років трудового стажу Людина не заробила «свого фонду пенсійного забезпечення», і на пенсії пенсіонера мають утримувати прийдешні покоління. А куди ж подівались всі відрахування до пенсійного фонду, що сплачують впродовж трудової діяльності працюючі члени суспільства?

Між іншим, аналогічна ситуація складається і з поновленням фізично застарілого виробничого потенціалу. Амортизація на відновлення основного капіталу нараховується, а основний капітал в Україні майже на 80% фізично і морально застарілий. А куди ж подівся амортизаційний фонд?

Така ситуація з пенсійним і амортизаційним фондами наштовхує на висновок, що кошти з цих фондів використовуються не за призначенням. Не можна стверджувати, що вирішенням цих проблем опікується лише наукове середовище і виробляє теоретичні рекомендації. Влада шляхом реформування відповідних секторів економіки намагається вирішувати ці проблеми методами державного менеджменту. При Кабінеті міністрів України створено Раду підприємців. Верховна Рада України створює відповідне законодавче поле діяльності підприємців сектору малого бізнесу. Спілки, Асоціації, об'єднання підприємців своїми методами висвітлюють актуальні проблеми діяльності підприємців. Самі підприємці від безпорадності вдаються до «майданних революцій». Комітет Верховної Ради України з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва, за ініціативою реально діючих підприємців, створив на громадських засадах Раду підприємців, як постійно діючий дорадчий орган при Верховній Раді України. Веб-сайт Ради підприємців інформує, що вона є національним майданчиком законодавчих ініціатив; інструментом публічного захисту прав та свобод підприємців України; ефективним інструментом зворотного зв'язку в сфері економічної політики держави. Регіональні відділення Ради мають вивчати на місцях проблемні питання підприємництва і інформувати Раду про стан, проблемні питання підприємництва та подають свої пропозиції щодо їх вирішення. За даними веб-сайту Ради, мапа покриття охоплює 24 області України. Хоча Рада підприємців при Верховній Раді України ще в стадії становлення, її веб-сайт дає уявлення щодо завдань, які ставить перед собою це громадське утворення, яке сформовано «знизу», з конкретних представників регіонального підприємництва: сприяння реалізації державної та регіональної політики у сфері підприємництва; координація діяльності підприємців та захист їх прав; обговорення та надання рекомендацій щодо вирішення спільних питань, що виникають у сфері

підприємництва, та підготовка рекомендацій щодо їх розв'язання; проведення громадського моніторингу рішень, які приймаються Верховною Радою України у сфері підприємництва; спільне представництво інтересів підприємців в Верховній Раді України, комітетах Верховної Ради України; розгляд пропозицій суб'єктів підприємницької діяльності щодо внесення змін до актів законодавства з метою створення сприятливих умов для розвитку підприємництва; підготовка пропозицій щодо формування державної економічної, податкової та митної політики, спрямованої на забезпечення захисту інтересів суб'єктів господарювання; розроблення проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань підприємництва, створення правових, економічних та організаційних умов для подальшого розвитку підприємницької діяльності; недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних законодавчих актів, які обмежують права підприємців, ставлять їх в нерівне становище; усунення перешкод для розвитку підприємництва та недопущення неправомірного втручання органів влади та місцевого самоврядування в діяльність суб'єктів господарювання; інформування Верховної Ради України, керівників центральних органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування про виявлені факти невиконання прийнятих рішень Ради та оприлюднення таких фактів; участь у підготовці та прийнятті законодавчих актів щодо соціальної захищеності підприємництва; організація зворотного зв'язку між підприємницьким середовищем та регуляторними органами для оцінки ступеня ефективності державної регуляторної діяльності; моніторинг результативності введених в дію регуляторних актів та підготовки відповідних рекомендацій.

Об'єктивні умови ринкової економіки передбачають наявність в структурі економічних відносин функціонування сектору малого бізнесу. І якщо влада не чує підприємців, а підприємці не чують владу – така ситуація свідчить про негативні тенденції в секторі малого бізнесу. Опитування підприємців щодо наявності перешкод, що заважають їм ефективно вести свій бізнес, дають уявлення про те, чим обумовлені такі негативні тенденції. На сторінці «Багнет» в мережі інтернету наведені дані опитування 248 підприємців. І от як виглядають відповіді на питання – «Що заважає підприємцям розвивати свій бізнес?» – Податковий кодекс – 16,1%; постійні зміни правил ведення бізнесу – 16,5%; страх перед новим – 2,0%; підвищення орендної платні, збільшення витрат – 9,3%; тотальна корупція – 32,7%; бідність в країні – 10,1%; протистояння з владою – 6,9%; відсутність знань новітніх технологій в веденні бізнесу – 2,4%; лінощі – 4,0%. Можна, таким чином, з цього зробити висновок, що найбільшою загрозою для себе підприємці бачать у корумпованості владних структур, і у недосконалому Податкового кодексу, що буде визначати податкове поле діяльності малого бізнесу з 2011 року і в подальшому періоді. Особливі побоювання підприємців сектору малого бізнесу викликані змінами статусу так званих «спроценців», тобто тих підприємців, які вели свій бізнес в межах спрощеної податкової системи.

Абсолютно безперечно, що прийняття і введення в дію з 01 січня 2011 року Податкового кодексу України – це важливий крок упорядкування ринкових відносин в Україні. Корупція і «тіньова економіка» в країні набула таких масштабів, що, на думку дослідників, вони вже загрожують економічній і навіть національній безпеці України.

«Воювати» з Податковим кодексом, як таким, безглуздо і недалекоглядно. Завдання фахівців полягає в тому, щоб «довести» дуже потрібний Податковий кодекс до рівня такого нормативно-правового документу, за яким не будуть порушуватись об'єктивні закони і умови функціонування господарюючих суб'єктів всіх видів і форм власності.

Щодо малого бізнесу, то влада сподівається, що нові «правила гри» введуть мале підприємництво із тіні на простір цивілізованих взаємовідносин в суспільстві, що олігархи не будуть приховувати свої доходи через малі форми господарювання, що підприємці відмовляться від ганебної, неекономічної сплати заробітної плати «в конвертах». При всіх позитивних сподіваннях, отримати від малого бізнесу податків більше, ніж він спроможний сплатити, марні намагання. Вирішенню проблем оподаткування підприємців малого бізнесу присвячено у Податковому кодексі розділ 14 «Спеціальний податковий режим», в якому виписані правові норми спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва. І тут непорозуміння влади і опозиції разючі. Приміром, влада вважає, що норми Податкового кодексу забезпечать скорочення тіньового сектору економіки на 30%, що «податкові канікули» для малого бізнесу активізують підприємницьку діяльність і оздоровлять систему відносин в секторі малого бізнесу. А опозиція вважає, що податкове навантаження на малий бізнес збільшується в 3-4 рази. Значна кількість підприємців (за неофіційними даними лише за січень місяць – 136 тисяч) згортають свою діяльність і, таким чином, поповнюють лави безробітних.

Проте конструктивна діяльність Ради підприємців Верховної Ради України, яка активно обговорюється на засіданнях круглих столів і громадських обговорень, що ініціюються Комітетом Верховної Ради України з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва впродовж всіх місяців початку 2011 року, на нашу думку має сенс і спроможна внести суттєві підприємницькі корективи до законодавчого поля діяльності сектору малого бізнесу в найближчій перспективі.

Заслуговеє на підтримку думка про те, що підприємці сектору малого бізнесу не однакові за розміром, сферою діяльності, професійним забезпеченням. Тому підприємці пропонують диференціювати підприємців по категоріях в залежності від річного обсягу виручки і відповідно встановлювати диференційовані ставки податку. Можна дискутувати з приводу того, яка кількість категорій підприємців має бути, які ставки податків мають діяти, але концепція дуже слушна і заслуговеє на увагу і науковців, і практиків бізнесу.

Згідно Податкового кодексу України, відмінюється фіксований податок для підприємців малого бізнесу, на якому вони працювали до того, і вводиться спрощена система оподаткування, яка має зменшити податкове навантаження на підприємців і стимулювати розвиток малого бізнесу. На думку тих підприємців, які беруть активну участь в розробці проектів законодавчих актів в системі Ради підприємців при Верховній Раді України, спрощена система має забезпечити нові стимули розвитку малого та середнього бізнесу; полегшення ведення бізнесу, позитивний вплив на інвестиційний клімат; знизити небезпеку корупції та зловживань; позитивно вплинути на людський капітал; надати гнучкості інструменту оподаткування, активізувати створення нових робочих місць.

Методологія в цій частині торкається вже не загальносвітових стандартів функціонування сектору малого бізнесу і не його особливостей, а специфіки діяльності підприємців на полі української ринкової економіки. В податковій системі відмінюється фіксований податок, а залишається єдиний податок і впроваджується соціальний внесок, який мають сплачувати підприємці за себе і за найманих робітників. Представники малого бізнесу стурбовані тим, що багатьом з них такі платежі стануть не під силу. Вже в інтернеті «гуляють» такі розрахунки, які, на нашу думку, заслуговують принаймні на роздуми науковців і пропозиції. Мінімальна заробітна плата, згідно Закону України «Про державний бюджет України на 2011 рік», має такі розміри: з 01.01.11. – 941.; з 01.04.11 – 960.; з 01.10.11. – 985.; з 01.12.11 – 1004 грн. Це означає, мінімальний єдиний соціальний внесок, який мають сплачувати підприємці на єдиному податку у 2011 році складатиме у січні-квітні 326,53 грн.; в жовтні-листопаді 333,12 грн.; в грудні 348,39 грн. Крім єдиного соціального внеску, підприємці як мінімум мають вносити щомісяця єдиного податку 200 грн. От і рахують представники сектору малого бізнесу, чи спроможні вони будуть зберегти свій бізнес і виконати свої навіть мінімальні зобов'язання по платежах перед державою.

Нові умови функціонування сектору малого бізнесу з прийняттям Податкового кодексу України, вимагають поєднання зусиль представників реального сектору економіки, влади, депутатського корпусу, науковців задля вирішення важливої об'єктивної умови ефективного розвитку економіки країни-забезпечення діяльності підприємців сектору малого бізнесу. Такі основні висновки досліджень загальних, особливих і специфічних рис формування, становлення і розвитку сектору малого бізнесу в Україні в сучасних умовах ринкових перетворень і реформування багатьох сфер суспільного життя країни.

Література:

1. Г. Бортіс. Інституції, поведінка та економічна теорія: внесок до класико-кейнсіанськї політичної економії /Пер. з англ. Т. Бардадим.-К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 560 с.
2. Податковий кодекс України, «Голос України», 04.12.2011.
3. Сайт Ради підприємців: www/rpvr.org/ua